

'OM TE LEREN SCHRIJVEN, MOET EEN KIND SCHRIJFKILOMETERS MAKEN'

HOOP VOOR HANDSCHRIFTONTWIKKELING

Hoeveel woorden heb jij vandaag geschreven? Een krabbel op een briefje, een kaart als blijk van medeleven of rekenommen op het digiboord; we schrijven wat af met z'n allen. Een wereld zonder het geschreven woord is bijna niet voor te stellen.

Schrijven is net als fietsen: voor je het echt kunt, moeten er kilometers gemaakt worden. Volgens Annemarie Ruben, docent handschriftonderwijs op Driestar hogeschool, is schrijfonderricht op menige basisschool echter een ondergeschoven kindje. 'Schrijven begint met het goede voorbeeld geven. Sommige studenten komen op de pabo binnen met een mooi handschrift. Maar van anderen denk ik soms: jij bent nog geen voorbeeld voor de kinderen.'

Vaktaal

'Veranderingen in de maatschappij zorgen ervoor dat kinderen tijdens de basisschool en ook daarna (te) weinig schrijven. Her onderhouden van het schrift wordt nauwelijks meer gedaan. Hierdoor zijn handschriften vergeleken met dertig jaar geleden slechter leesbaar. Toch heb ik goede hoop voor aankomende leerkrachten. Elke student geeft aan dat een handgeschreven kaart meer verbinding oproept dan een getypt bericht of een simpel appje.'

Zelf staat Ruben één dag in de week voor groep 3 op de Johannes Calvijnsschool in Sliedrecht. Daarnaast geeft ze handschriftonderwijs aan pabo 1 en 2. Vaktaal aanleren, dat is waar de docent in haar lessen op de pabo mee begint. 'Een handschrift bestaat uit regels. Wat is de romp van de letter bijvoorbeeld? Één techniek om je handschrift te verbeteren is bijvoorbeeld getijde hoogte van de rompen.' De pabostudenten beoordelen elkaars schrift aan de hand van een kijkwijzer. Zo leren ze feedback geven, zodat ze dit later aan hun leerlingen kunnen doen.

Wonder

De liefde voor handschrift begon bij Ruben toen ze een boek van haar oma kreeg. 'Ik las er een preek in, van een onbekende dominee. Opgeschreven door mijn overgrootmoeder. Al lezend ontdekte ik steeds meer over haar. Dat is nu het mooiste van handschrift; daarvoor onderscheiden we ons als unieke schepsels van God. Schrijven is een manier om iets persoonlijk te geven aan een ander. Dieren kunnen niet schrijven, ook een chimpansee niet. Een knop indrukken kan een dier wel.'

Toen haar moeder in 2003 Parkinson kreeg, ging ze kleiner schrijven. 'Dat deed me stilstaan bij het wonder van de schepping: we hebben onze hersenen nodig voor de kleine, motorische handelingen. Achter de schijnbaar automatische handeling van het schrijven zit een wonder!' De linker- en rechterhelft van onze hersens werken samen, daarnaast worden de motoriek, diepgevoel, visuele waarneming en concentratie en sensorisch bewustzijn van de vingers ingeschakeld. Meer dan drieduizend zenuwuiteinden in de vingertop, die rechtstreeks verbonden zijn met de hersenen, worden bij het schrijven geactiveerd.

Krijtboord

Pabostudenten schrijven tijdens de handschriftcolleges op

whiteboards. Ook op krijtborden wordt nog flink geoefend: twintig jaar geleden waren die nog de norm in het basisonderwijs, maar behalve op de Vrije Scholen komen deze borden nog maar weinig voor. Sommige van de studenten zijn hier dan ook nog niet mee in aanraking gekomen. Ruben: 'Op een whiteboard kun je snel iets kalken, op een krijtboord gaat dat een stuk lastiger. De borden die hier nog hangen, zijn puur bedoeld om te oefenen. Als je op een krijtboord schrijft, is de weerstand groter, waardoor je strakkere lijnen kunt maken. Als je strakke lijnen op een whiteboard of een digiboord maakt, ben je echt een expert.'

Elke geproduceerde tekst is een elementaire schrijfhandeling, namelijk het omzetten van innerlijke (gesproken) klank in een letterbeeld. Voordat de letters op papier staan, is er genoeg om over na te denken. Welke handhouding neem je bijvoorbeeld aan? Een driepuntsgreep of een vierpuntsgreep? Met een open webspace heb je de juiste pengreep te pakken en komen de lettervormen voort uit de vingers in plaats van de pols. Dit voorkomt schrijfkrimp. En de andere hand, de "niet-schrijfhand", wat doe je daarmee? Schrijf je met een krijtje op het bord of met een digipen? Krijgen leerlingen een ruitjesschrift of hun tafel of een schrijfschrift met horizontale lijnen?

'Als je strakke lijnen op een whiteboard of een digiboord maakt, ben je echt een expert'

Annemarie Ruben

Kramp

Schrijven wordt beïnvloed door de samenhang in de vorm, het proces en het materiaal dat gebruikt wordt. Ruben raadt docenten aan om kinderen te laten experimenteren met verschillende materialen. Als ik college geef, wissel ik de materialen die we gebruiken af. Zo laat ik studenten eerst met een bepaalde balpen schrijven, daarna met een andere penspot. Het verschil? Meestal heb je sneller kramp in je vingers als je schrijft met een balpen, omdat de druk op de vingers groter is. Tegelijkertijd benadrukt Ruben dat elke hand uniek is, waarvoor ieder zijn eigen voorkeuren heeft wat betreft materiaal.

Helpt u Oscar sleutelen?

Doet Oscar een actie op jullie school!

Automonteur, dat is waar de 7-jarige Oscar van droomt. Soms ziet hij zichzelf al onder de motoriek van een auto sleutelen. Helaas zijn de ouders van Oscar overleden. Voor de toekomst van weeskinderen als Oscar is christelijk onderwijs onmisbaar.

Dankzij uw gift krijgen zij onderwijs, horen ze over de Heere Jezus, en hebben ze een toekomst. Misschien wel als automonteur...

Bel of mail voor informatie met H. Droppert: 06-30 16 71 72 of voorlichting@stephanos.nl

Of sponsor met het zandingsgeld kinderen als Oscar

Stephanos
www.stephanos.nl

"Lijden verandert in geluk en tranen in diamanten, zoals de zonnestralen dauw in parels veranderen"

James Hudson Taylor (1832-1905)

Vraag ons magazine aan over de beroemde Reik in Zuid-Agrie

Hudson Taylor
Verbonden in belijden

Twee maanden toegang tot de RD-app

+ inschrijving op de avondnieuwsbrief, toegang tot RD.nl en de digitale krant

Voor maar €1,-

Scan de QR-code of ga naar rd.nl/DRS

Uit onderzoek blijkt dat schrijven niet makkelijk is voor basisschool-leerlingen: dertig procent van hen heeft hier moeite mee. Ook blijkt dat bijna de helft van de leerlingen aan het einde van groep 4 een slecht of onleesbaar handschrift heeft. Ruben stelt: 'Schrijven met de hand is een vak, dat je op de basisschool van groep 3-8 aangeleerd moet krijgen. Handschrift heeft onderhoud nodig. Wij vergeten soms hoge eisen te stellen, waarbij het gevoel van de leerling het uitgangspunt is. Ik vind dat je eisen mag stellen aan een handschrift. Maar wel nadat de leerling de juiste instructie, feedback en schrijfmaterialen ontvangt.'

Trainer

De digitale wereld is geen tegenstander van het handschriftonderwijs, volgens Ruben. 'De vraag is wanneer we wat inzetten. Op welk moment van de dag wil ik de kinderen laten schrijven? Wanneer is het raadzaam om blind typen aan te leren? Om te leren schrijven, moet een kind schrijfkilometers maken.' In het basisonderwijs zijn veel handschriftmethodes voor schrijven in omloop, met didactisch grote verschillen. Bij de ene methode wordt schrijven met name gekoppeld aan taal, de andere ziet schrijven als een apart vak. Volgens Ruben doen scholen er goed aan zich te bezinnen op de keuze voor werkboeken van

vakken als rekenen, verkeer, aardrijkskunde en taal. In sommige van deze boeken hoeven leerlingen niet meer te schrijven, alleen maar lijnen te trekken bij de opdrachten die ze maken.

Volgens Ruben is het belangrijk dat scholen zichzelf de vraag stellen: hoe willen we dat de leerling de school verlaat? Als we willen dat ze een goed handschrift hebben, doen we er dan ook genoeg aan om deze vaardigheid te trainen? Bestreden interne begeleiders aandacht aan het schriftonderwijs? Of gaat de focus naar rekenen, spelling en begrip lezen? Ruben wil leerkrachten meegeven om regelmatig de handschriftontwikkeling van de leerlingen te bespreken. 'Maak er een vast onderdeel van. Gebruikt wekelijks of dagelijks de schrijfmethode. Niet als onderdeel van een weektaak, maar als les, vanuit instructie en het geven van feedback. Volgens een lesmodel, waarbij je zelf het voorbeeld bent.'

Toen er in 2014 een jongen overleed bij Ruben in de klas, was het eerste wat ze dacht als leerkracht: wat heb ik nog van hem? Ze bleek nog een handgeschreven briefje bewaard te hebben. 'Dat heb ik er als eerste bij gepakt. Hoe hij het briefje geschreven heeft, is ingekerfd in zijn grafssteen. Dat laat weer zien hoe waarddevol handschrift is: het maakt ons uniek.'

'Dat is nu het mooie van handschrift: daardoor onderscheiden we ons als unieke schepsels van God'

Annemarie Ruben

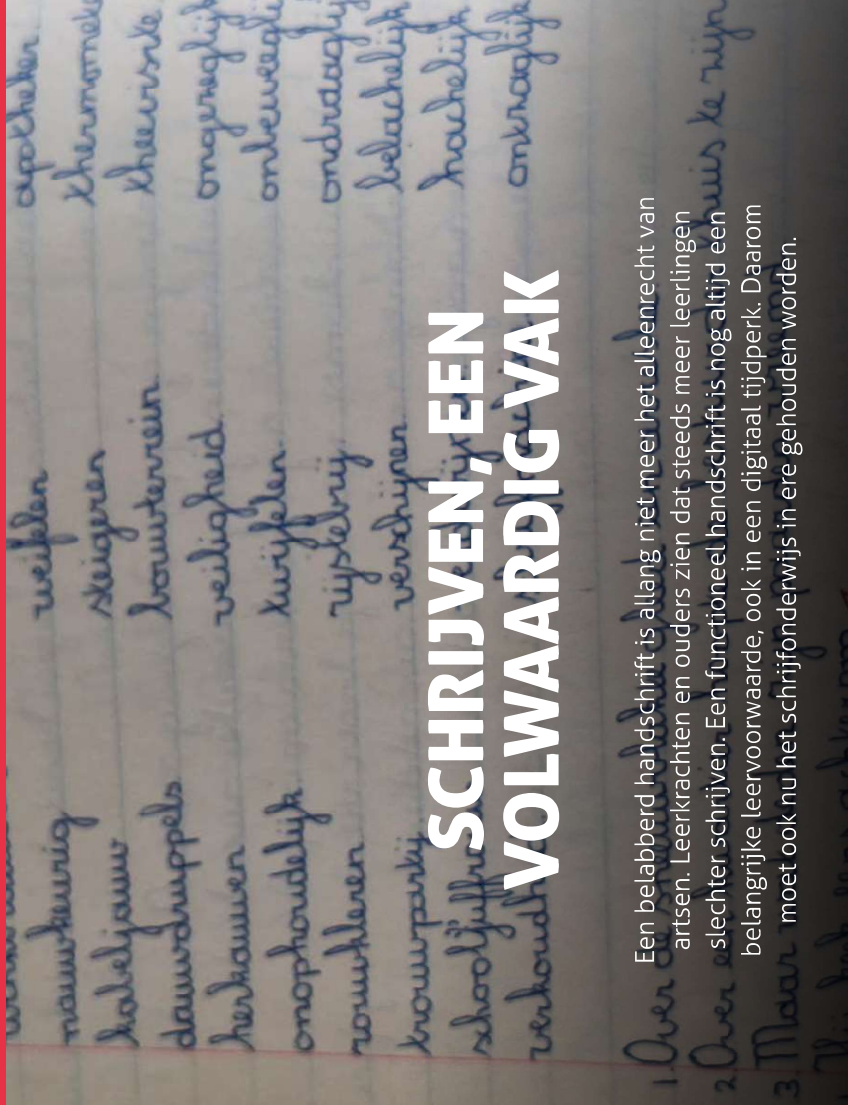
TIPS VOOR DOCENTEN

- Schrijf je denkstappen op het bord, zodat leerlingen mee kunnen denken.
- Stop niet met handschriftonderwijs na groep 5 of 6. Kinderen die na deze groep hun handschrift niet onderhouden, verliezen de vaardigheid tot schrijven.
- Blijf zelf ook schrijven. Ook ons handschrift heeft onderhoud nodig.
- Kies bewust een pen die voor jou prettig schijft.
- Zie voor didactische tips de website van Suzanne van Norden: iedereenkanlerschrijven.nl.

TIPS VOOR OUDERS

- In de vrije tijd zijn kinderen steeds meer met "schermen" bezig, wat nadelig is voor de fijne motoriek. Bied activiteiten aan waarbij de fijne motoriek nodig is (tekenen, knutselen, schrijven, vingertjespellen).
- Geef kwalitatief duurzaam schrijf-/kleur-/tekenmateriaal: dat zorgt voor langdurig plezier en trots op het resultaat. Daardoor pakken kinderen sneller naar dit materiaal.
- Blijf zelf ook schrijven, zodat kinderen zien dat een pen er gewoon bij hoort in het dagelijks leven. Een kaartje schrijven blijft dan laagdrempelig.

Een belabberd handschrift is allang niet meer het alleenrecht van artsen. Leerkrachten en ouders zien dat steeds meer leerlingen slechter schrijven. Een functioneel handschrift is nog altijd een belangrijke leervooraarde, ook in een digitaal tijdperk. Daarom moet ook nu het schrijffonderwijs in ere gehouden worden.

Nog hoor ik het knisperen van het dubbel-gewoon blaadje doorzichtig papier. Op dat papier, netjes over de bladzijde van het overtreksschrift gelegd, moeten keurige letters komen. Met potlood geschreven. Regel voor regel. Per bladzijde veertig keer hetzelfde overtrekken. Regel klaar? Armen over elkaar! De volle blaadjes neem ik mee naar huis. Soms met, vaak zonder een blauwe of groene stempel als beloning.

Eerst duidelijk ... dan snel

Na een paar weken is het nietwtje eraf. Ik wil *echt* schrijven op gewoon papier, met een pen. Helaas. De volgende stap in het proces bestaat uit de aanschaf van een kroontjespen, een inktlap (gemaakt van overgeschoten lapjes stof, bijgeenhouden door een knoop uit moeders naaidoos), een inktpotje en vloeipapier. Elke les benadrukt de juf dat het belangrijk is hard duwen, want dan wijken de punten van de pen uiteen en spat de inkt in het rond. Mijn vloeipapier om inktvlekken op te deppen is in een mum van tijd doorveekt. Ik moet heel

langzaam schrijven. De methode heet niet voor niets *Eerst duidelijk ... dan snel*.

Tot zover mijn eerste schreden op weg naar een functioneel handschrift. Dat schrijven ook in mijn bovenbouwtijd blijvend serieuze aandacht krijgt, blijkt uit de becijfering van al het schriftelijke werk. Naast het cijfer voor de taal- of rekenles staat standaard een cijfer voor de schriftverzorging. Code ToSS betekent voor taal een 10 en voor schrijven een 8.

Aantrekkelijker

Het ligt voor de hand te denken dat het tegenwoordig veel makkelijker moet zijn om kinderen netjes te leren schrijven. De schrijfmethodes zien er aantrekkelijker uit. In de bovenbouw sluiten de te schrijven teksten beter aan bij de zaakvakken. Kroontjespennen en inktpotjes behoren tot de vaste collectie van schoolmusea: ze zijn vervangen door een scala aan ergonomisch gevormde veelkleurige pennen. Voor elk wat wils.

Toch lijkt het erop dat kinderen steeds slechter schrijven. Kinderen groeien nu immers op met toetsenborden,

touchscreens, iPad en smartphone. Vinden leerkrachten het anno 2024 nog de moeite waard om energie te steken in handschriftonderwijs?

Typediploma

Kristiaan Aarmoudse, leerkracht op de Eben-Haëzerschool in Tholen, reageert op deze per mail gestelde vraag: 'Op onze school is zeker nog aandacht voor het schrijffonderwijs en het ontwikkelen van een goed en leesbaar handschrift. We maken hierbij gebruik van de methode *Linkers*.¹ Voor het maken van stelopdrachten hanteren de kinderen pen en papier.

Eerlijkheidshalve voegt hij eraan toe dat niet alleen schrijven als apart vak op het rooster staat, maar ook digitale geleerdheid. 'Kinderen leren omgaan met een toetsenbord. Leerlingen van groep 6 kunnen met behulp van het programma TypeWorld een typediploma halen.'

Beter letterbeeld

Ook op de Schimmelpenninck van der Oyeschool in Hoewelaken gaat in de bovenbouw meer aandacht uit naar het aanleren van digitale vaardigheden. 'Maar het schrijven wordt zeker serieus genomen, zegt r'er Carla van der Steen. Dat blijkt onder meer uit de aanschaf van een nieuwe methode, *Pennenspreken*. Deze schrijfmethode sluit goed aan bij de op school gebruikte leesmethode *Véilig leren lezen met Zoem*. 'Een gedeelte van het team heeft om de methode effectief te kunnen gebruiken een studiedag gevolgd.'

Verder geeft Van der Steen aan dat schrijven voor betere verbindingen in de hersens zorgt, dan typen op een toetsenbord. 'Bovendien ontwikkelt een leerling die bij spelling de letters schrijft, een beter letterbeeld. Op een toetsenbord voelt elke letter hetzelfde aan.'

Juiste instructie

De meningen over mogelijke oorzaken van verslechterende handschriftontwikkeling lopen uiteen. Uitkomsten van onderzoeken spreken elkaar soms tegen. Op de website www.schriftontwikkeling.nl wordt gesteld dat de hoofdoorzaak ligt in de foute aanname dat een slecht handschrift ontstaat vanwege motorische tekorten. Scholen die fysiotherapeuten inschakelen om kinderen beter te leren schrijven, zitten daarmee op een dwaalspoor. Het gaat vooral om de juiste instructie en voldoende oefentijd.

Een ander punt van discussie is de noodzaak van het schrijven in verbonden handschrift. Na groep 6 laten magenoeg alle leerlingen het verbonden schrift los. Daarom pleiten leerkrachten ook wel voor een overstap naar aanleren van een

goede manier van blokletters schrijven. Voorstanders van het verbonden schrift zien dat anders. Zie kader hieronder.

Vertragen

Met de hand schrijven kost meer tijd en energie dan woorden intrikken. Gun kinderen de gelegenheid om te vertragen. Daarom alleen al verdient schrijven een volwaardige plaats op het rooster.

VOORDELEN VERBONDEN HANDSCHRIFT

- Minder kans op het omkeren van letters;
- Meer hersenactiviteit tijdens het schrijven van het verbonden schrift;
- Verbetering van de samenwerking tussen de linker- en de rechterhersen helft;
- Meer training van de oog-handcoördinatie;
- Vanwege de voortdurende beweging is het makkelijker om op de grondlijn te blijven;
- Door de vloeiende beweging begint elke nieuwe letter waar de vorige eindigt;
- Kinderen leren in woorden te schrijven.

MEER LEZEN?

Effectief handschrift-onderwijs op de basisschool (uitgeverij Pica) is geschreven door Freek Turlings en Sanne Kuster en bedoeld voor school-leiders, intern begeleiders, leerkrachten, remedial teachers en pabostudenten.

Het boek biedt een vernieuwende, vakinhoudelijke methodiek met praktische aanwijzingen om handschriftlessen van de kleuterklas tot en met groep 8 effectief in te richten. Inclusief downloads: Inlituur, arceerplaatje, kleurplaatje, letterkaart en een uitgebreid doelenoverzicht.

TERUG NAAR RUST IN DE KLAS

PILOT PEN EN PAPIER

Als je gaat studeren aan het mbo, wordt er van je gevraagd om een eigen laptop aan te schaffen en die elke dag mee te nemen naar school. Op je laptop kun je online je boeken inzien, digitaal opdrachten inleveren, aantekeningen maken, maar ook chatten met je klasgenoten en kleding of schoenen bestellen tijdens de les.

Uiteraard is dit laatste niet de bedoeling, maar wel de praktijk van alledag. Een laptop wordt niet uitsluitend doelgericht ingezet tijdens de lessen. Marjan de Mooy-Wildeman, docent pedagogiek bij de opleiding Welzijn aan het Hoornbeek College in Amersfoort, heeft daarom twee jaar geleden een pilot uitgezet om weer terug te gaan naar ouderwets aantekeningen maken met pen en papier.

In je lijf

De Mooy heeft hier twee redenen voor. 'Aan de ene kant vooral de onrust die het

gaf. Ik zag een student typen, terwijl ik op dat moment geen aantekeningen gaf. Een paar seconden later zag ik dat het apple bij een medestudent aangekomen was. De verleiding is heel groot. Als je je scherm openklapt, ga je snel andere dingen doen. Je kunt het ze niet kwalijk nemen.

Aan de andere kant ben ik er echt van overtuigd dat als je schrijft, je het beter begrijpt. Het bekiijft beter. Ik heb bijvoorbeeld nog steeds een papieren agenda. Als ik iets opschrijf, dan zit er een visueel en/of lichamenlijk beeld aan vast. Ook blijft er een herinnering achter. Het zit niet alleen in je hoofd, maar ook in je lijf.'

'Het gaat wel langzamer, maar het zit beter in je systeem'

Marjan de Mooy

Neuropsycholoog professor Erik Scherder heeft het ook bezeten: Bij schrijven met de hand zet je echt je hersenen aan het werk. Er worden en meer delen van de hersenen gebruikt én die hersendelen worden met elkaar verbonden, veel meer dan bij typen.

Zere hand

In de teamvergadering heeft De Mooy aangegeven ertegenaan te lopen dat studenten tijdens haar les op de laptop andere dingen aan het doen waren. 'Ik had er wel een manier op gevonden door tijdens de les de klas rond te lopen en op de schouder te tikken als studenten bijvoorbeeld op *Zalando* zaten. Ik merkte bij mezelf dat ik dit eigenlijk niet fijn vond en heb het vervolgens ingebracht in de teamvergadering.'

'Ik heb voorgesteld om een pilot te doen bij leerjaar 2: terug naar het aantekeningen maken met pen en papier.' Uiteindelijk bleek dat alle collega's met hetzelfde probleem zaten en dat meerdere collega's van de laptops af wilden. Iedereen die met deze pilot mee wilde doen, mocht meedoen. Inmiddels hebben sommige collega's het losgelaten. 'De reacties uit het team waren positief, maar studenten vonden het niet altijd fijn. Ze zijn het niet meer gewend, moeten een extra schrijf meenemen en klagen snel over een zere hand. Ik doe daar niet zoveel mee. Jammer, maar het is gewoon wel belangrijk dat je dingen opschrijft.'

Uitdelen

Het is nu twee jaar geleden dat De Mooy haar pilot uitzette. Intussen schrijft iedereen in haar lessen. Pedagogiek is een vrij theoretisch vak, waarbij studenten veel aantekeningen moeten maken. 'Ik vind het heerlijk dat studenten weer pen en papier gebruiken. Ik blijf pen en papier uitdelen, want enkele studenten komen zonder naar school.'

'Het vraagt van mij als docent dat ik zeg wat ze op moeten schrijven bij de powerpoint. Je moet dus goed weten hoe je powerpoint in elkaar zit, zodat je dat aan kunt geven. Soms klaagt een student: ik kan mijn eigen handschrift niet lezen. In de drie klassen die ik lesgeef, is dat er één. Die mag kopiëren maken van een andere student. Daar ga ik soepel mee om. Ze blijven het proberen. Voor opdrachten mag de laptop open. Ik heb nu het gevoel dat de studenten het niet vervelend vinden. Ze hebben het idee dat ze minder hoeven te leren voor een toets, doordat ze al veel meer hebben onthouden.'

Rust

Uit onderzoek is dan wel gebleken dat je meer onthoudt als je dingen opschrijft, maar wat is hiervan in de lespraktijk te merken en wat gebeurt er met de concentratie en prestaties van studenten? De Mooy vertelt enthousiast dat ze vindt dat de studenten veel beter opletten. 'Er worden meer vragen gesteld, het werkt positief voor de sfeer in de klas. Iedereen is op hetzelfde moment met hetzelfde bezig. Er is minder afleiding van filmpjes, kledingzaken e.d. Was het maar waar dat hun prestaties ook omhooggingen, daar heb ik niks van gemerkt. Meestal halen studenten wel een voldoende voor mijn vak.' Nu vinden studenten het heel gewoon. Ze laten aan het eind van de les trots zien hoeveel ze geschreven hebben. Misschien is indirect wel het effect dat ze helder krijgen hoeveel we gedaan hebben. Nu bladeren studenten terug en geven ze aan: dat en dat hebben we de vorige les behandeld. Ik vind dat een positief punt.'

'Het meest opvallend is de rust die is teruggekeerd in de klas'

Marjan de Mooy

'Het meest opvallend is de rust die is teruggekeerd in de klas. Praten deden studenten toch al wel, maar dan via het scherm. Ook is er meer concentratie. Studenten zijn meer gericht op het verhaal van mij als docent. Natuurlijk wordt er wel gekletst, maar dat hoort erbij.'

'Voor mezelf, de studenten en de sfeer in de klas ben ik heel erg blij dat ik heb doorgezet. Volgend jaar houden we dit er gewoon in!'

OOK UITPROBEREN IN DE KLAS?

- ♦ Pak dit met een aantal collega's op.
- ♦ Denk na over hoe je aantekeningen op laat schrijven, want je kunt minder goed corrigeren dan op een laptop. Bijvoorbeeld: Voor deze piramide heb je ongeveer tien regels nodig in je schrift.
- ♦ Probeer mee te bewegen met de studenten, maar houd vast aan het principe.
- ♦ Het is altijd handig om een aantal extra pen- en papier bij je te hebben.